

Boekbesprekingen

M. Elchardus & I. Glorieux (eds.) (2012), **Voorspelbaar uniek. Dieper graven in de symbolische samenleving**. Tielt: Lannoo

Met het nieuwe boek *Voorspelbaar uniek. Dieper graven in de symbolische samenleving* blikt de onderzoeksgroep TOR van de Vrije Universiteit Brussel terug op 30 jaar participatie- en tijdsonderzoek. Er wordt specifiek ingegaan op de meest recente bevindingen sinds de publicatie van het intussen klassiek geworden werk, *De Symbolische Samenleving* (Elchardus & Glorieux, 2002). De twee centrale ideeën uit *De Symbolische Samenleving* komen in *Voorspelbaar uniek* terug. Enerzijds wordt gesteld dat verregaande detraditionalisering niet leidt tot individualisering, maar tot individualisme zonder individualisering. Hoewel het individualismevertoeg dominant is, maken mensen niet steeds individuelere keuzes. Men denkt uniek te zijn, maar men is eigenlijk heel voorspelbaar: *Voorspelbaar uniek* dus. Anderzijds is er sprake van een verandering van de modus van sociale controle: het zijn nieuwe instellingen zoals het onderwijs, de media, de reclame en de psychotherapeutische diensten, die via hun invloed op de kennis, smaken en opvattingen de keuzes van het individu sturen. De productie en verspreiding van de symbolen, via onder meer het onderwijs en de massamedia, waarmee mensen worden gesocialiseerd en beïnvloed, groeien daarmee uit tot het centrale sturingsmechanisme van de samenleving (Elchardus & Glorieux 2002, 26).

Voorspelbaar uniek bespreekt zeer uiteenlopende onderwerpen, wat het boek op het eerste gezicht wat onsamenhangend maakt. Eerst en vooral wordt er ingegaan op de sociologische studie van de tijd, de onderzoekslijn waarin TOR ("Tempus Omnia Revelat") zich specialiseerde. De aandacht gaat uit naar de levensloop, collectieve tijdsritmes, de betekenissen van de tijd en tijdschaarste.

Een andere onderzoekslijn van TOR die in het boek aan bod komt, is de studie van cultuur en cultuurparticipatie. De – naar mijn mening – meest interessante bijdrage van het boek, getiteld "In het verhaal stappen. Over disposities, habitus en socialisatiepaden", valt onder deze noemer. Het is een meer algemeen, theoretisch hoofdstuk met empirische toetsing waarin het habitus-concept van Bourdieu (1979) aan een kritische reflectie wordt onderworpen. Op basis van de studie van de burgerschapsopvattingen van Vlaamse jongeren menen de auteurs

de ideeën van de “Symbolische Samenleving” bevestigd te zien. Geconcludeerd wordt dat – in tegenstelling tot Bourdieus verwachtingen – het gezin niet de cruciale socialisatiesetting is die de democratische burgerschapsattitudes bepaalt. De familie is de ‘dispatcher’ geworden die jongeren naar andere socialisatiesettings (zoals onderwijs en media) leidt, afhankelijk van haar klassenpositie. Deze secundaire socialisatiesettings hebben dan zelfstandige effecten op houdingen, smaken en praktijken. Een belangrijke bemerking die in het besluit van het hoofdstuk aangehaald wordt, is dat de conclusies enkel gelden voor de vorming van burgerschapshoudingen. Het is inderdaad helemaal niet zeker dat ze opgaan voor alle mogelijke houdingen, voorkeuren en gedragingen. Men kan zich afvragen of deze bewering wel geldt voor de smaken en praktijken waarin Bourdieu zelf sterk geïnteresseerd was. Daarnaast wordt in dit hoofdstuk ook de bruikbaarheid van termen als ‘habitus’ en ‘dispositie’ in vraag gesteld. De auteurs menen dat het voelen, denken en doen van mensen niet alleen door geïnternaliseerde disposities gestuurd kan worden, maar ook door symboolstructuren, verhalen en vertogen waarin mensen stappen. Het discours waarin individuen meegaan, praat hun dan bepaalde manieren van denken, voelen en doen aan en vormt hun perceptie en interpretatie van de werkelijkheid. “Om het (al te) radicaal te stellen: ik heb geen disposities, heb geen habitus [...], maar ben de verhalen waarin ik (zonder goed te weten waarom) ben gestapt” (TOR-groep 2012, 373). Het is duidelijk dat dit een zeer interessante denkoefening is, die veel mogelijkheden biedt voor verder empirisch onderzoek. Nieuwe studies kunnen dan ingaan op de aard van de verhalen en een antwoord bieden op de vraag waarom bepaalde mensen in bepaalde verhalen stappen. Belangrijk is wel dat het voor de lezer duidelijk blijft – en dit is in het besluit van het gehele boek (“Tussen de oren en aangepaard”) niet altijd het geval – dat dit een theoretische denkoefening is, die niet als dusdanig werd getest in het hoofdstuk. Het is niet omdat secundaire socialisatiesettings een veel groter effect hebben dan Bourdieu verwacht dat disposities automatisch afgeschreven kunnen worden als oorzaak van bepaalde smaken en praktijken. De habitus kan ook gewoon meer veranderbaar zijn op latere leeftijd, onder invloed van andere socialisatiesettings dan het gezin, dan in eerste instantie vermoed werd. Er wordt nergens aangetoond dat individuen daadwerkelijk in een discours stappen. Daarnaast roept deze aanvulling van de theorie van de *Symbolische Samenleving* ook op theoretisch vlak enkele vragen op. Deze opmerkingen betreffen vooral de onduidelijke verhouding tussen de habitus en de verhalen waarin het individu kan stappen: bestaan beiden naast elkaar of gaat het discours toch eerder de habitus vervangen? Als ze naast elkaar bestaan, wat is de relatie en de verhouding ertussen? Maakt een bepaalde habitus mensen meer vatbaar voor bepaalde vertogen die dan een invloed hebben op denken, voelen en handelen? Of bepalen beiden los van elkaar de keuzes van het individu? Welk van beide is het belangrijkste? Is inconsistentie tussen beide mogelijk? Ondanks deze bemerkingen blijft het hoofdstuk “In het verhaal stappen” het boeiendste hoofdstuk van het boek, omdat het durft afwijken van de platgetreden paden. Dit hoofdstuk zal daardoor wellicht ook de grootste impact op het sociologisch onderzoek hebben.

Van het idee dat verhalen en discours (zoals het individualistisch vertoog) ‘vlees’ kunnen worden en effectief het denken, voelen en doen van mensen gaan sturen, vinden we de uitwerking in het hoofdstuk “Meer dan honger stillen” over huishoudelijk koken. Volgens de onderzoekers heeft het dominante discours van individualisme geleid tot een verschuiving van de betekenis die men aan koken geeft. Eten bereiden wordt meer en meer als een vorm van vrijetijdsbesteding gezien. Daarnaast zijn er ook enkele belangrijke gedragsverschuivingen zoals kookboeken die beter verkopen dan romans en koks met een vedettenstatus. Het individualisme wordt dus meer dan louter een verhaal en uit zich ook in gedragsveranderingen. De TOR-onderzoekers stellen dat “het hoofdstuk aantoonde dat er een hemelsbreed verschil is tussen werkelijkheid en discours, tussen individualisering en individualisme, maar dat het discours geen verwaarloosbaar gegeven is, maar iets dat op honderdeneen manieren de wijzen van denken, voelen en doen kan transformeren en richten (TOR-groep 2012, 361)”. Het is echter onduidelijk met welk empirisch materiaal de auteurs deze stelling kracht bijzetten. Ook zijn er enkele andere vragen die open blijven. Waarom, in welke gevallen en in welke context wordt individualisme ‘werkelijkheid’ of ‘vlees’? Waarom wordt dit specifiek bij huishoudelijk koken teruggevonden? Hoe verloopt dit proces precies? Zijn er bepaalde personen die eerder ‘in het verhaal zullen stappen’ dan andere?

Ten slotte gaan de onderzoekers in *Voorspelbaar uniek* ook na of de symbolische samenleving gespleten is. Dit geeft aanleiding tot enkele zeer interessante bijdrages. In “Persoonlijk geluk en maatschappelijke verzuring” valt op dat de evaluatie die mensen van hun persoonlijke leven maken en de manier waarop ze de staat van de samenleving beoordelen twee van elkaar te onderscheiden zaken zijn. Ze hebben namelijk andere determinanten. Mensen baseren de evaluatie van hun persoonlijke leven op hun persoonlijke situatie en hierop heeft hun onderwijsniveau een onrechtstreeks effect. Voor het oordeel over de samenleving is men afhankelijk van andere bronnen dan de eigen ervaring en daarbij spelen de media (zowel de oude als nieuwe) een belangrijke rol. In regel met de theorie van de *Symbolische Samenleving* heeft het onderwijsniveau hierop een veel meer rechtstreekse invloed. De verschillen in tevredenheid met betrekking tot het persoonlijke leven tussen laag- en hogeschoolden nemen af, onder meer dankzij de uitbouw van de verzorgingsstaat. De laag- en hogeschoolden groeien daarentegen sterk uiteen wat hun oordeel over de gang van zaken in de samenleving betreft juist omdat dit laatste sterk samenhangt met verschillen in scholing en mediagebruik. De auteurs suggereren dat we naar een maatschappij evolueren waarin onderwijs een belangrijke scheidingslijn en bron van conflict wordt. Verder onderzoek dient na te gaan of deze stelling hardgemaakt kan worden, maar het is alvast duidelijk dat dit een zeer interessante en relevante onderzoekslijn is.

In “Altijd strijd” wordt ingegaan op de ‘nieuwe breuklijn’ die eind de jaren 80 van de twintigste eeuw werd geïdentificeerd en waarvan zowel de nieuw-linkse en groene partijen als de extreemrechtse partijen een uiting zijn. De houdbaarheid wordt getest van twee verschillende interpretaties van deze breuklijn, enerzijds als uiting van een waardenconflict en anderzijds als een conflictvertoog,

een perceptieschema waarmee mensen de wereld begrijpbaar maken. De analyses bevestigen volgens de auteurs de tweede interpretatie omdat een 'rechtse' positie op de nieuwe breuklijn overeenstemt met het gevoelig zijn voor tegenstellingen en conflicten in het algemeen. Bovendien zijn personen die die positie innemen in feite voorstanders van een alles behalve gezagsgetrouw radicaal autonomiestreven. Laaggeschoolden omhelzen het conflictperspectief omdat het hen toelaat hun relatief zwakke positie te verwerken en een verantwoordelijke aan te wijzen voor wat hen bedreigt. Hooggeschoolden wijzen het conflictvertoog af. Het verband kan hier gelegd worden met die andere belangrijke suggestie van het boek, het stappen in en vlees worden van vertogen. Maar opnieuw duiken enkele vragen op: Hoe worden mensen overtuigd al dan niet in een conflictperspectief te stappen? In welke context stappen mensen in dit conflictvertoog? Kan het zijn dat de specifieke disposities van laaggeschoolden hen meer vatbaar maken om in een conflictvertoog te stappen?

In *Voorspelbaar uniek* wordt de gedachtegang van het boek *De Symbolische Samenleving* hernomen. Het boek had echter wel baat gehad bij een meer kritische reflectie over de onderbouwing van de theorie. Empirisch bewijs dat we effectief naar een 'Symbolische Samenleving' geëvolueerd zijn, wordt niet geleverd. De tiende verjaardag van *De Symbolische Samenleving* had daarnaast een ideale gelegenheid kunnen zijn om de theorie opnieuw up-to-date te maken. Hoewel er gesproken wordt over het belang van zowel oude als nieuwe media, worden nieuwe mediafenomenen zoals sociale netwerksites en dergelijke niet echt bestudeerd. De evolutie van de massamedia is zeker een belangrijke toetssteen voor de theorie.

Deze opmerkingen nemen echter niet weg dat TOR ons met *Voorspelbaar uniek* opnieuw een zeer interessante en relevante analyse van de hedendaagse samenleving biedt. De auteurs bewijzen dat hun sociologische inzichten maatschappelijke processen die er echt toe doen, kunnen verhelderen. De TOR-onderzoekers tonen met *Voorspelbaar uniek* nogmaals aan dat ze geen "sociologie met de rug naar de eigen samenleving beoefenen" (Elchardus 2007, 29).

Susan Lagaert

Universiteit Gent, Vakgroep Sociologie, CuDOS

BIBLIOGRAFIE

- Bourdieu, P. (1979), *La distinction: Critique sociale du jugement*. Paris: Les éditions de minuit.
- Elchardus, M. (2007), *Sociologie. Een inleiding*. Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- Elchardus, M. & Glorieux, I. (2002), *De Symbolische Samenleving*. Tiel: Lannoo.
- TOR-groep (2012), Tussen de oren en aangepraat in M. Elchardus & I. Glorieux (eds.), *Voorspelbaar uniek. Dieper graven in de symbolische samenleving*, pp. 353-375. Tiel: Lannoo.

Pieter-Paul Verhaeghe, Koen Van der Bracht & Bart Van de Putte (2012), **Migrant zkt toekomst. Gent op een keerpunt tussen oude en nieuwe migratie**. Antwerpen: Garant.

Het debat over migratie en integratie wordt te sterk gedomineerd door een statische en culturalistische visie, die migranten reduceert tot homogene, culturele groepen die te eeuwig en dage traditionele en ouderwetse waarden aanhangen en in de achterstelling blijven hangen. Met deze stelling maken de auteurs van *Migrant zkt toekomst* meteen duidelijk wat de inzet is van hun bijzonder lezenswaardige en erg toegankelijk geschreven boek. Aan de hand van een reeks verhelderende en soms verrassende cijfers over hoe migranten in Gent vandaag werken, wonen en huwen, verschuiven ze het migratiedebat naar het socio-economische en demografische terrein. Volgens de auteurs staat Gent als migratiestad op een dubbel keerpunt. Enerzijds slaan de 'oude nieuwe Gentenaars', met name de Turkse en Noord-Afrikaanse migranten, steeds meer de weg in van een actieve, multi-etnische samenleving. Ze vertrekken steeds meer uit de etnische enclaves en doen minder aan huwelijksmigratie. Anderzijds ontving Gent het voorbije decennium grote groepen nieuwe migranten uit Midden- en Oost-Europa, die nog volop bezig zijn hun plaats in de stad en de bredere maatschappij te zoeken.

De auteurs starten hun analyse met de immigratiegeschiedenis van Turkse en Noord-Afrikaanse Gentenaars. Ze onderkennen verschillende fasen. De eerste fase is die van de etnische netwerken, waarbij migranten elkaar opzoeken om kleine netwerken van vrienden en kennissen te vormen. In een tweede fase, die aanvangt met de migratiestop van 1974, ontstaan etnische enclaves. Immigratie gebeurt nu vooral via gezinshereniging en -vorming. Als reactie op hun sociaaleconomische achterstelling, en om de toenemende vraag naar etnische producten en diensten op te vangen, bouwen migranten een eigen economie en institutioneel netwerk uit. In een derde fase, vanaf de late jaren 1990, zien de auteurs de etnische enclaves aangevuld worden met interetnische netwerken. Migrantenvoer verhuizen steeds vaker naar overwegend blanke buurten, er ontstaan meer contacten tussen het autochtone en allochtone verenigingsleven en interetnische huwelijken nemen toe. In deze stad, gevormd als ze is door de hierboven beschreven immigratiegeschiedenis, komt het laatste decennium een grote groep Oost- en Midden-Europese nieuwkomers aan. Zij vormen ijverig etnische netwerken. Enkel bij de Bulgaarse Gentenaars stellen de auteurs aanzetten tot enclavevorming vast. Welk traject de integratie van deze groep in de Gentse samenleving zal volgen, hangt volgens de auteurs – net als bij de Turkse en Noord-Afrikaanse migranten – af van hun migratiegeschiedenis, socio-economische positie en de houding van dominante maatschappij. Die factoren verschillen sterk tussen Bulgaren, Slowaken en Polen.

Het ontstaan van een etnische mozaïek tonen de auteurs aan met behulp van empirische gegevens over de evolutie van de ruimtelijke (etnische) segregatie en huwelijkspatronen. De ongetwijfeld meest tot de verbeelding sprekende empirische gegevens die de auteurs aanbrengen in hun boek zijn die rond de ruimtelijke segregatie van de verschillende groepen Gentse migranten. Ze tonen aan dat de

ruimtelijke segregatie significant afneemt voor zowel oude als nieuwe migranten. De Turkse enclaves die al tiental jaren lang de identiteit van de Gentse negentiende-eeuwse gordel bepalen, boeten volgens de auteurs aan belang in. Een deel van de Turkse bevolking trekt naar de meer welvarende stadsrand. Ook bij de Bulgaarse Gentenaars, de groep die van alle nieuwkomers het dichtst bij enclavevorming staan, neemt de ruimtelijke segregatie af. Ook in de partnerkeuze van migranten zit beweging, al is die wat minder opzienbarend. Bij de 'oude migranten' nemen de immigratiehuwelijken af, al gaat dit sneller bij de tweede dan bij de eerste generatie. Die daling zette in voor de nieuwe wetgeving hieromtrent. De auteurs tonen ook aan dat de interetnische huwelijken stijgen bij oude migranten, maar gezien de heel bescheiden aantallen (gemeten op Vlaams niveau) is het nog maar de vraag of hier verregaande conclusies uit getrokken kunnen worden.

Het boek van Verhaeghe, Van der Bracht en Van de Putte is een waardevolle bijdrage aan het wetenschappelijke en maatschappelijke debat. Het berekenen van (etnische) segregatie-indices is absoluut verdienen, gezien daar in Vlaanderen heel weinig recent cijfermateriaal over bestaat. De verrassende daling in etnische segregatie geeft duidelijk aan dat er zich fundamentele verschuivingen voltrekken in de Gentse migrantenbuurten. Het systematisch cijfermateriaal brengt een heldere en nuchtere kijk in een woelig maatschappelijk debat. Toch zijn er in het boek ook belangrijke hiaten te bespeuren. De belangrijkste tekortkoming in de analyse is wellicht de beperkte aandacht voor de werking van de huisvestingsmarkt. Hoewel de auteurs aanstippen hoe de allocatie van huisvesting sociale ongelijkheid omzet in ruimtelijke segregatie (zie 3.1), besteden ze amper aandacht aan de sociaalruimtelijke dynamiek in de huisvestingsmarkt. De huidige ruimtelijke segregatie, zowel in sociaaleconomische als etnische termen, is in belangrijke mate een product van de suburbanisatie en selectieve stadsvlucht van de blanke middenklasse. In die context wekt het hanteren van de suburbanisatie van migranten als een indicator voor het succes van hun integratie dubbele gevoelens op. Zeer zeker wijst het op het sociaaleconomische succes van een deel van de Turkse middenklasse, maar tegelijkertijd reproduceert het de sociaaleconomische segregatie met minder fortuinlijke migranten in de etnische enclaves. De auteurs stippen dit zelf ook kort aan en stellen dat een sociaal-economische mix in etnische enclaves wenselijk is, maar het werpt ook de meer fundamentele vraag op of segregatie meer is dan de ruimtelijke afgeleide van sociale ongelijkheid en etnische stratificatie. En dus of we de integratie van migranten in onze samenleving niet vooral moeten aflezen uit indicatoren van sociale ongelijkheid en etnische stratificatie.

De andere belangrijke, maar meer recente dynamiek in de stedelijke huisvestingsmarkt, namelijk die van de gentrificatie, wordt onbesproken gelaten door de auteurs. Gentrificatie verwijst naar de terugkeer van een beperkt deel van de blanke middenklasse naar de stad. Alhoewel veel beperkter in omvang dan suburbanisatie, is gentrificatie wel een belangrijk fenomeen in de buurten waarover dit boek gaat. De etnische enclaves in de negentiende-eeuwse gordel van Gent zijn sinds grofweg twee decennia de hotspots van de gentrificatie geworden. Dit werpt

de vraag op of de daling van de ruimtelijke (etnische) segregatie ook niet deels te verklaren is vanuit de gentrificatie in etnische enclave-buurtten. Gentrificatie kan enerzijds leiden tot de sociale verdringing van arme migranten, maar anderzijds ook tot een situatie waarin migranten die in de loop der jaren huiseigenaar geworden zijn, profiteren van de stijgende vastgoedprijzen om hun huis met een flinke meerwaarde te verkopen en de Vlaamse suburbane droom na te streven.

De auteurs van dit boek putten hoop uit de voorzichtige evolutie naar een etnische mozaïek. De significante daling van de ruimtelijke segregatie van alle etnisch-culturele minderheden, de daling van immigratiehuwelijken en de stijging van interetnische huwelijken zijn voor hen evenzoveel tekenen dat de verschillende etnische groepen stilaan niet langer enkel naast maar ook met elkaar gaan leven. Ze gaan ervan uit dat de toenemende etnisch-culturele diversiteit in steeds meer buurten tot meer sociale contacten zal leiden en dat dit op termijn wel moet resulteren in een hogere sociale cohesie. Of dit ook effectief het geval is of zal zijn, valt nog af te wachten en vergt andere empirische gegevens dan de auteurs hier aanbrenge(n). Het debat over de vraag of ruimtelijke nabijheid, zoals bijvoorbeeld wonen in gemengde wijken, voldoende is om tot meer etnische gemengde sociale netwerken te komen is inconclusief. De buurt als woonomgeving laat nog veel sociaal en ruimtelijk vermijdingsgedrag toe. Zelfs als mensen tot interactie gedwongen worden, kan die zowel negatief als positief uitdraaien en is het helemaal niet zeker of dit persoonlijk contact ook effectief helpt om stereotype beeldvorming af te remmen. Stadssociologen plaatsen alvast serieuze vraagtekens bij het idee dat sociale mix automatisch tot meer etnisch gevarieerde sociale netwerken leidt (Uitermark 2006; Musterd 2010; Arthurson 2012). De vraag is dan ook of de daling van de ruimtelijke (residentiële) segregatie op zich voldoende is om de voorzichtige hoop op positievere interetnische contacten van de auteurs te rechtvaardigen. Toekomstig onderzoek zou dan ook meer moeten focussen op het identificeren van de sociale en ruimtelijke condities die daar wel dan niet bijdragen tot positieve interetnische contacten.

Stijn Oosterlynck

Universiteit Antwerpen, Departement Sociologie, Centrum OASeS

BIBLIOGRAFIE

- Arthurson, K. (2012), *Social Mix and the City. Challenging the Mixed Communities Consensus in Housing and Urban Planning Policies*. Collingwood: Csiro Publishing.
- Musterd, S. (2010), Sociale en etnische menging van wijken: tijd voor bezinning, *Ruimte & Maatschappij*, 2 (2), 1-4.
- Uitermark, J. (2006), Niet verspreiden maar vooruit. Over het beperkte nut van sociale menging bij het oplossen van sociale problemen, *Ruimte & Planning* (2), 61-70.